

neti diskurzusból – főként a freyeri és a sprangeri filozófiában – újra elővett fogalom az ő számára egyszerre kínál teoretikus magasságban megmaradó kultúrfilozófiai és gyakorlatilag operacionalizálható pedagógiai kategóriát. Az objektív szellem elemzésének kategoriális distinkciói nyomán kidolgozott kultúrfilozófiai fogalomrendszere alkalmasnak mutatkozik rá, hogy segítségével új kontextusba helyezze a pedagógia hagyományos problémáit. A „kultúrfilozófiai” és a „kultúrpedagógiai” esszék közös ciklusba sorolása ilyenformán helyes eljárásnak látszik.

A „történetfilozófiai” ciklus elkülönítése és redukciója ellenben, másodszer vet föl agályokat. Prohászka gondolkodásában „kultúrfilozófia” és „történetfilozófia” alighanem szorosan összetartozó, egymásról csak szemlélet szerint elkülöníthető bölcséleti területek. Hogy csupán egyetlen példát hozzunk: a kötetben nem szereplő főmű, a német vándort és a magyar bujdosót szembeállító híres karakterológia egyszerre látszik történetfilozófiai és kultúrfilozófiai műnek. Annak gondolatmenete, ugye, a görög szellemet „kifejezőnek”, a római-latint „szervezőnek”, a középkorit „zarándoknak”, a spanyolt „quijotistának”, a franciát „stilizátornak”, az angolt „telepesnek”, a németet pedig „vándornak” minősíti. Az alkalmanként a klasszikus német filozófiából meg a kortársi német kultúrtudományból származó terminusokat fölhasználó tipológia, láthatóan, egyszerre érvényesít történetfilozófiai és kultúrfilozófiai szempontokat: egyrészt tehát – hegelianus szellemfejlődési dialektikát fölhasználó – történetfilozófiára épül, másrészt – az egyes kultúrterületek elkülönítéséhez kapcsolódó – kultúrfilozófiára támaszkodik. Az ábrázolás, úgy látszik, előbb, a modernitás kora előtt a történetfilozófia, utóbb, a modernitás korától pedig a kultúrfi-

lozófia fogalomkészletét használja föl az egyes „népközösségek” „szellemének” meghatározásához. Hogy pedig a „történetfilozófia” címszava alatt egyetlen mű, a mondott *Történet és kultúra* szerepeljen csupán, az legalábbis különös.

A harmadik, a portrékat közlő egység ellenben remek, szerepeltetése nyugodtan mondható telitalálatnak. Igen, Prohászka valóban kiemelkedő portretista, pontos és érzékeny rajzolója a neki kedves alakoknak. Figyelemre méltó, hogy kiket vesz föl az arcképcsarnokába. A filozófiatörténetből Pascalt és Hegelt, a kortársak közül Pauler Ákost, Finácz Ernőt és Schneller Istvánt. Pascalban, legkedvesebb hőisében, a modern szellem leghitelesebb bírálóját méltatja; Hegelben, legfontosabb bölcselőjében, a létet és gondolkodást azonosító szellemfilozófia „kozmovitális” formájának eredeti megalkotóját értékeli. Pauler és Finácz azután kedves professzorai, Schneller pedig megbecsült pályatársa. A három utóbbi alak közül kiemelkedően a legfontosabb azért Pauler. Gondolkodásának alighanem Pauler a legerősebb ösztönzője: három meghatározó gondolati tradícióját (a német idealizmust, a görög antikvitást és a kereszténységet) bizonyosan Pauler közvetíti a számára. A kötetben szereplő két Pauler-arcképe közül a terjedelmesebb, a *Pauler-émlékkönyv* számára írott esszé irodalmilag talán legfinomabb munkája: egyszerre nagyszabású történetfilozófiai tipológiaalkotási kísérlet és érzékeny filozófusportré.

A negyedik ciklus recenziói javarészt a Filozófiai Társaság általa szerkesztett folyóiratának, az *Athenaeumnak* szemleirovatából valók. Nem nyújtják valamiféle reprezentatív képét a korszak bölcséleti könyvtermésének: magának Prohászkanak az érdeklődéséről árulkodnak. Tömör és pontos miniesszé, a

szemlézett kötet ismertetésének és az értékelésének érzékeny egyensúlyát megteremtő kis munka mindegyik; a hasonló műfajú írások számára máig mintaként szolgálhatna valamennyi.

A függelék, végül, szintén helyesen, a korábbi ciklusokba besorolhatatlan írásokat közöl. Egy korai, németül megjelent tárgylemeleti brosúrájának magyar fordítása, a harmincas évek közepének pedagógiai lexikonába szerzett szócikkeinek válogatása és a semmivel szembesülő gondolkodó bevezetőnkben idézett, kései kézírata került ide.

A szerkesztői utószó, befejezésül szóljunk erről is, inkább a filológiai okadatulásban, semmint a filozófiai értelmezésben érdekelt. Ami, egyfelől, méltányolható. Dr. Orosz Gábor láthatóan azt, és csak azt tekinti feladatának, hogy a Prohászka-életrajz adatait és a Prohászka-művek keletkezéstörténetének adalékait összegyűjtse és közzétegye. Ilyen mélységű és ennyire alapos összefoglalás eddig valóban nem állt rendelkezésünkre: a majdan megszülető Prohászka-filológia csak hálás lehet az utószóiró szorgalmának. Másfelől kérdés, a filológiai buzgalom önmagában elegendő-e egy efféle filozófiai gyűjtemény összeállításához. A legvisszafogottabban úgy fogalmazhatunk, hogy az utószó nem ékeskedik különösebb értelmezői erényekkel, megformálásában pedig, bizony, meglehetősen igénytelen

munkának hat. Prohászka a magyar értekező próza valaha volt legnagyobb alakjainak egyike; kár, hogy életműve első nagyszabású gyűjteményének olvasója nem jut méltóbb eligazításhoz. Időnként az a benyomásunk, mintha az utószó kéziratát lektor sem igen látta volna; egy helyütt, hogy mást ne mondjunk, szegény Szekfű Gyula Szekfűként szerepel benne. Mindegy. Aki kézbe veszi a kötetet, bizvást, nem erre fog majd figyelni.

A gondolkodók portréit közlő ciklusba a szerkesztő a filozófia olvasásáról elmélkedő esszét is beválogatja. Prohászka ebben a bölcsélet egyszerre „múzsai” és „geometriai” természetén töpreng el, és úgy fogalmaz, hogy „[a]ki filozofál, megtanulja, hogy csupán eszközei, »szócsövei« vagyunk nálunk hatalmasabb intellektuális szándékoknak”. A kis remek bizvást *ars poeticaként* is fölfogható. Prohászka maga tényleg a bölcsélet afféle alázatos médiuma lehetett, a Prohászka-esszék pedig valóban egyszerre tartanak rokonságot művészettel és tudománnyal. Az alaknak és a műveknek ez adja a kései olvasó számára sem szűnő vonzását. (*Prohászka Lajos: Történet és kultúra: Tanulmányok, esszék, recenziók. Szerkesztette és a jegyzeteket kiegészítette: Dr. Orosz Gábor [Sziget sorozat], Budapest: Hamvas Intézet, 2015.*)

Perecz László
filozófiatörténész

Rendhagyó közgazdasági előadások

Mesterfokú közgazdász képzésben megtartott kurzusai alapján Mellár Tamás olyan könyvet (tankönyvet) adott közre az Akadémiai Kiadónál, amely címe szerint (*Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások*) szembe megy a közgazdasági főárammal. Főáram,

fősodor, *mainstream* minden tudományterületen létezik, így természetesen a közgazdaságtanban is. A figyelemkeltő cím ellenére valójában – szerencsére – nem az erős fősodorral szembeni egyéni küzdelem nehézségeinek beszámolóját kapjuk meg e műben, hanem mást és többet. Szerencsére, írom recenzióként, mint aki magát szintén nem sorolja a szorosan vett *mainstream* követői közé, és így

nemcsak nem kifogásolom a tudományterületének ortodoxiáit megkérdőjelező, azt meghaladni szándékozó tudományos erőfeszítést, hanem nagy szimpátiával tekintek arra. Amint a szerző, úgy magam is érzékelem a közgazdaságtan társadalmi presztízsének meggyengülését a világgazdaságot megrázó legutóbbi (de nem legutolsó...) válságot követően, és szintén úgy gondolom, hogy ez már önmagában kellő indok a szakmai önvizsgálatra. Mégis örülök, hogy igazából nem az árral szemben úszik a szerző; ha ezt a költői képet némileg kibontjuk, akkor abba az is beleérthető, hogy a távoli cél (azaz a tudományos igazság és a társadalmi hasznosság) több folyamaton érhető el, és a szerző más és jobb útvonalakat ajánl.

De a metaforától elszakadva: a váratlanul mély gazdasági visszaesés nyomatékositja a meghatározónak deklarált nézetek alapos szakmai felülvizsgálatának szükségességét. A gazdasági bajok okozói közé valóban besorolhatók a fősodor intellektuális hibái. Ám ugyanúgy társadalmilag veszélyesnek tartom a tudománytalan, sarlatán vagy csak egyszerűen hibás gazdasági nézetek felerősödését. Érdemes ezért a könyv olvasói számára leszögezni: a zsigeri gazdaságellenesek, a fantaszták, és a jó szándékú, ám képzetlen laikusok, akiket a média meglehetősen gyakran állít képernyőre és mikrofon elé, nem kapnak batoritást Mellár Tamás munkájából.

A szerző a fősodorról szembeni kritikáját három szakmai vonatkozásban fejti ki. A leginkább részletes a közgazdaságtani, gazdaságelméleti vonatkozás, amelynek néhány területén a szerző saját kutatási eredményeit röviden ismerteti, szimpatikus tömörséggel, nem élve vissza a tankönyvszerző helyzeti előnyével. A második vonulat is rendre megjelenik, de terjedelmet tekintve kisebb: ez a

közgazdaságtan oktatására vonatkozik. Magam egyébként itt érzékelem Mellár kritikájának legfőbb relevanciáját. Végül fel-fel bukkan a közgazdasági elmélet gazdaságpolitikai felhasználásával kapcsolatos kritikája. Ez azonban némileg esetleges, holott amikor a nagyközönségnek megrendült a közgazdaszokban, közgazdaságtanba vetett hite a válság során, ahhoz nyilván az addig alkalmazott gazdaságpolitikák kudarca, valamint a válságkezelő politikák népszerűtlensége, és nem, mondjuk, az ökonometriai modellezés tévútjai vagy a makroökonómia mikrogazdasági megalapozottságának hiányosságai adtak okot szakmánk reputációvesztésére.

De mi is a tartalmi gond a mainstreammel? És ki képviseli ezt a bizonyos fősodort? A szerző több szinten, különféle nézőpontból vetíti elének az uralkodó irányzatot. Azon részben a vezető szakmai folyóiratokat domináló elméleti iskolákat, máshol az alapfokú közgazdaságtani tankönyvekben oktatott egyen tananyagot, hol pedig a meghatározó döntéshozók és a tágabb nagyközönség fejében élő piacpárti ortodoxiát érti.

A kor ortodoxiája természetesen idővel változik. Adam Smith (1776) fő művétől számolva a kifejlett közgazdaságtant, a nyugati szellemi körben már fél tucat paradigmaváltás ment végbe a máig. A jelenlegi mainstreamet, kritikájának fő tárgyát, a szerző az új neoklasszikus szintézisben nevezi meg, amelyet olyan közgazdász személyesít meg, mint Olivier Blanchard, a Nemzetközi Valutaalap volt főközgazdásza, az MIT professzora. Ugyanakkor a fősodor létének és meghatározásának nehézségét jelzi, hogy az egyéb (korábbi) ortodox irányzatok között említi az új-keynesi iskolát, ismert képviselőjeként Greg Mankiw-t, akinek mikrogazdasági alapozó tankönyvéből és haladó makrogaz-

dasági könyvéből nálunk is, máshol is sokan tanulnak. Ha ezek a fő irányzatok a mai akadémiai színtereken, ezekhez képest már inkább heterodoxnak minősülnek az olyan irányzatok, mint az intézményi közgazdaságtan (Ronald Coase, Douglas North), a viselkedési közgazdaságtan (Daniel Kahneman). A zárójelben Nobel-díjasok találhatók. Az ortodoxiával szemben kritikus Nobel-díjasok sorát bizony bőven lehetne folytatni: Herbert A. Simon, Joseph Stiglitz, Robert J. Shiller, Paul Krugman, Oliver E. Williamson, Elinor Ostrom, George A. Akerlof, Amartya Sen.

Az impozáns névsor nem cáfolja a fősodor tételezésének jogosultságát, de jelzi, hogy a legmagasabb szakmai elismertséget adó díj odaítélésében is megnyilvánul a közgazdaságtani kutatás csúcsein a témaválasztási, felfogásbeli és módszertani sokszínűség. (Miközben sokat javít a Nobel-díj elnyerésének esélyein, ha az illető tudós az Egyesült Államok valamely vezető egyetemén, például az MIT-n vagy a Chicagói Egyetemen dolgozik, vagy legalább megfordult itt is, mint a francia Jean Tyrol, a 2014-es díjazott.) Magam mindenestre optimistább vagyok a közgazdasági elmélet önreflexiós képességének, a világvalós igényei iránti nyitottságának megítélésében, mint amilyennek Mellár látszik könyvének idevágó utalásai alapján.

Tisztában tetten érhető az ortodoxia léte azon, amit az alapszakokon oktatnak a leendő közgazdászoknak. Az oktatásban érvényesülő fő irányzatot mind módszertani alapjai, mind pedig fogalmi, érdeklődési terjedelme, pontosabban e terjedelem korlátjai miatt jogosan éri kritika. Ha nem társadalomtudományként, hanem a szűkös erőforrások észszerű elosztásának tudományaként – és csak ekként – definiálja magát az ökonómia, akkor elegáns és matematikailag jól prezentálható

praxeológia lesz belőle, ám távol marad a konkrét társadalmi viszonyok között élő hús-vér embertől. Az ilyen szűken értelmezett ökonómia (economics) módszertani jellemzői között Mellár Tamás felsorolja a racionális emberi viselkedés, a csökkenő hozadék, a piaci folyamatok egyensúlyra törekvésének feltételezését, alaposan bemutatja a módszertanilag esztétikus, de a valóságtól messze álló modellszámításokat, amely az általános egyensúlyelméletben nyer kifejeződést. A könyv elméleti megfontolásokkal és gyakorlati megfigyelésekkel inti az olvasót: ez a fajta ortodoxia ugyan tudományos rendezettségű és logikus felépítésű, de a gazdaságelmélet iránti érdeklődő számára, de kritikus vonatkozásokban tér el a tényleges gazdasági viszonyoktól.

Nem a magam mentségére, inkább viszonyaink árnyalására megemlítem: amikor jogászhallgatók (és persze egyéb olvasók) számára bevezető tankönyvet írtam egy évtizede, a fő szövegben szerepelt a piaci zavaroknak (monopolizálódás, externáliák, a gazdasági és társadalmi költségek eltérése), a gazdasági környezet hatásának, a Homo Oeconomicus tételezése elvetésének tárgyalása. Nem szűkszerű tehát, hogy a gazdaságtan alapozó kurzusaiban életidegen ortodoxiát oktasson a tanár. Nagyon remélem, bár erről jó lenne átfogó vitát kezdeményezni, hogy a válsággal a hátunk mögött, és a populizmus erősödésének jeleit látva, tartalmi megújuláson megy át a közgazdaságtani oktatás.

Megjegyzem, néhány helyen a mainstream közgazdaságtan meg nem nevezett képviselői túl sommás kritikában részesülnek. Olyan beállításba kerülnek, mint akiknek a működése kimerül az adott tőke és munkamennyiség optimálisallokálásában, és ezen közben a természeti környezettel szemben

érzékenyen, az energiahordozókat és más természeti erőforrásokat korlátlanul rendelkezésre állónak tételezik (48.). Talán létezik ember ilyen gazdasági világgéppel, de komoly, jól képzett közgazdász aligha, legyen akár buzgó híve a neoklasszikus módszertani irányzatnak. Egyébként maga a szerző a következő mondatában ajtót nyit a korrekciónak: „pontosítva: ezeknek érzékeli a szűkösséget, de úgy véli, hogy az árakban megfelelően tükröződnek a szűkösségi viszonyok, tehát csak ennyiben kell rájuk tekintettel lenni”. Nincs szándékom megvédeni a mainstream közgazdásztant (hátha majd valaki tételesen polemizál a könyv téziseivel), de meg kell itt jegyezni: az árrendszer igencsak hatékony eszköz lehet. Ha egy nyersanyag gazdaságosan kitermelhető mennyisége kezd csökkenni, az árak emelkednek, és ez nyomban visszafogja az iránta megnyilvánuló keresletet, rentábilisabbá teszi az anyagtakarékosságot, az alternatív eljárásokat.

Persze az, hogy „megfelelően tükröződjene” a szűkösségi viszonyok, a gazdasági tevékenység mellékhatásaként fellépő környezeti károkozások, valóban nem megy magától. Olyan jogrend, az érintettek (akár a még meg sem születettek) érdekeit érvényesítő szabályrend kell, amely internalizálja, a termelési költségekbe bekényszeríti a gazdasági tevékenység külsődleges (externális) hatásait, amint erről ír is Mellár Tamás könyve. Mégis olyan kép maradhat az olvasóban, mintha a piaci rend eszköztelen lenne a szóban forgó dilemmák kezelésében. Társadalmi és természeti környezetünk védelme valóban megköveteli a szűk gazdasági érdekek féken tartását, a fenntarthatósági szempontok érvényesítését. Ez kulturális ügy is: gyerekkortól tudatosítani kell az emberi tevékenységből (így különösen a gazdasági aktivitásból) fakadó káros

mellékhatások és kockázatok létét. Ám nagyon is szükséges, hogy mindemellett a relatív árak alakulása révén kemény piaci tényezők is kikényszerítsék a takarékoságot, serkentsék a környezeti terhelést mérséklő technológiák elterjedését. Magyar viszonyok között, ahol a közműdíjak alakulását hajlamosak alárendelni a politikai haszonszerzés céljainak („rezsicsökkentés”), nem felesleges emlékeztetni az árak, pénzbeli kalkulációk szerepére. Különösen azzal a történelmi szakasszal a hátunk mögött, amikor egy egészen más (keleti, nempiaci) ortodoxia igyekezett kidobni a „polgári közgazdaságtan” alapételeit.

A könyv további fejezetei az újabb makroökonómiai irányzatokat nagy szakirodalom áttekintésével tárgyalják, nem csekély kihívás elé állítva az olvasót (egyetemi hallgatót), akinek a felvázolt teóriák eredeti képviselőit, azok főbb munkáit is meg kellene ismernie ahhoz, hogy a tankönyvszerző értékelő és esetenként vitázó nézeteit el tudja helyezni. Egy-egy szövegdobozban néha igen lényeges, gyakran bonyolult eset, téma, polémia található; az olvasó remélhetőleg kedvet kap az alaposabb elmélyüléshez, utánaolvasáshoz. E gondos munkában a nagy terjedelemből keveset kevés az elütés, éppen ezért tűnik fel a walras-i 'numéraire' elírása, vagy a szintén francia Sismondi, a Ponzi-befektetésről ismert Carlo Ponzi nevében a betűhiba. A könyv irodalomjegyzéke imponálóan sok szerzőt tartalmaz, ha valaki még jobban meg akar mérítkezni a közgazdaságtudomány sokágú folyamatában, komoly impulzust nyerhet Mellár Tamás könyvéből. (*Mellár Tamás: Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015, 331 p.*)

Bod Péter Ákos
az MTA doktora, egyetemi tanár

A kutyaetológia kulisszatitkai

Magyarországon az etológia szóról Csányi Vilmos kutyaikkal folytatott magatartáskísérletei jutnak a laikusok eszébe. Bár a kutyák a legtöbb ember szívéhez közel álló, barátságos és szeretetreméltó teremtmények, viselkedésük kutatásáról már jóval kevesebbet tudunk. Vajon mi zajlik a zárt laborajtók mögött? Milyen nehézségekbe ütköznek a kutatók a kísérletek előtt, közben és után? Számukra ezek az állatok csak kísérleti alanyok vagy családtagok? Megkülönböztethetünk-e Szi-entokutyát, Popkutyát és Reálkutyát a kutatásokban? És van-e jelentőségük a természet-tudomány más területein messziről került anekdotáknak a kognitív etológiában? A szerző a tudomány-szociológia eszközeit felhasználva ezekre a kérdésekre keresi a választ, és belépve az ajtókon az olvasót is körbevezeti a színpalak mögött.

A tudomány-szociológia kezdete az 1940-es évekre tehető, ám ekkor még a fő kutatási területe a tudomány intézményes kereteinek megismerése volt. A hatvanas-hetvenes évektől a később edinburgh-i iskola néven ismertté vált csoport azonban egy új irányzat felé indult, és – összekapcsolva a tudomány-szociológiát, tudásszociológiát és tudományfilozófiát – a tudományos kutatást mint társadalmi tevékenységet kezdték el vizsgálni. Néhány szociológus azonban úgy gondolta, hogy a tudományt nem lehet hagyományos módszerekkel, például kérdőívekkel megismerni, és a laborokba beköltözve testközelből tanulmányozták a természettudósok mindennapjait. Az első esettanulmány 1979-ben jelent meg Bruno Latour és Steve Woolgar *Laboratory Life* című publikációjában, két évvel később követte Karin Knorr-Cetina könyve: *The Manufacture of Knowledge*. Ebbe

a sorozatba illik bele *A kutyaetológia kulisszatitkai* című is.

Bár fizikai, biológiai és kémiai laborokban korábban már készültek a mostanihoz hasonló elemzések, ezt a tudományágot még nem vették ilyen módon górcső alá. Mund Katalin szociológus a doktori disszertációja témájaként 2005 telétől három éven keresztül figyelte az ELTE Etológia Tanszék kognitív kutya-etológus kutatóit, ahol nem csak a mindennapi munkájukat követte figyelemmel, de többször részt is vett az általuk szervezett nyári „kutyás táborban”. Néhány évvel a sikeres védést követően azzal a céllal tért vissza az intézménybe, hogy megtudja, hogyan fejlődött azóta a tanszék. E több évnyi munka eredménye olvasható most a kötetben, amely kapcsán leginkább azt a kérdést boncolgatta, hogy vajon miként művelhető e tudományág, milyen egyéni és csoportstratégiák alakultak ki a tanszéken belül.

Az ilyen jellegű tudomány-szociológiai vizsgálat azonban nem egyszerű. Ahogy a szerző is hangsúlyozza, egyszerre kell a tudós csoport tagjává is válni, hiszen a napi rutint akadályozva, feszélyeztettséget keltve hamis eredményekhez – mintadiskurzusokhoz és díszelőadásokhoz – vezethet a megfigyelés. Ugyanakkor a csapat szerves tagjaként már nehéz objektíven látni a kutatói közösséget. Éppen ezért a szerző szándéka szerint a laborban etológusként, a csapat tagjaként viselkedett, de mellette folyamatosan jegyzetelt, diktafonozott és interjúkat készített, amelyeket otthon kiegészített és letisztázott. Az adatok kiértékelésénél viszont objektíven, mint kívülálló tekintett a kapott információkra. Ez az alapvetően külső szemléletmód végigköveti a könyvet, mégis a szubjektív látásmód, a személyes hangvétel is előkerül az erre alkalmas pillanatokban.